

ВІННИЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Вінницький національний технічний університет)
керівник Денисюк С.Г., кандидат політичних наук
E-mail: svitlana.denisyuck@yandex.ua

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара)
керівник **Вершина В.А.**, кандидат філософських наук, доцент
E-mail: vivi.dp@mail.ru

ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Донецький національний університет)
керівник **Андрієнко О.В.**, кандидат філософських наук, доцент
E-mail: elena_andrienko8@mail.ru

ЗАПОРІЗЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Запорізький національний технічний університет)
керівник **Ємельяненко Є.О.**, кандидат філософських наук, старший викладач
E-mail: gileya_zaporizhzhya@ukr.net

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)
керівник **Дичковська Г.О.**, кандидат філософських наук, доцент
E-mail: go_osmomysl@ukr.net

ЛУГАНСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Східноукраїнський національний університет імені В. Даля)
керівник **Михайлюк В.П.**, доктор історичних наук, професор
E-mail: vital_mih@ukr.net

ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Національний університет «Львівська політехніка»)
керівник **Карівець І.В.**, кандидат філософських наук, доцент
E-mail: sacre@ukr.net

МАРІУПОЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Маріупольський державний університет)
керівник **Дегтеренко А.М.**, кандидат політичних наук, доцент
E-mail: degterenko777@ukr.net

МИКОЛАЇВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Південнослов'янський інститут Київського славистичного університету)
керівник **Хімченко О.Г.**, кандидат філософських наук, професор, член-кореспондент УАН; координатор **Макарчук С.С.**, кандидат історичних наук, доцент
E-mail: Alex_x_5@ukr.net або rvgreabis@farlep.mk.ua

ОДЕСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)
керівник **Барвінська П.І.**, кандидат історичних наук, доцент
E-mail: barwinskaja@ua.fm

ПОЛТАВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Полтавський факультет Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого)
керівник **Куцепал С.В.**, доктор філософських наук, професор
E-mail: svkutsepal@rambler.ru

СЕВАСТОПОЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Севастопольський національний технічний університет, м. Севастополь)
керівник **Фіров П.Т.**, кандидат історичних наук, доцент
Тел.: 8 068 925 74 57

СИМФЕРОПОЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Кримський економічний інститут Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана, м. Симферополь)
керівник **Попов О.Д.**, кандидат історичних наук, доцент
E-mail: popalex79@mail.ru

ТЕРНОПІЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)
керівник **Кліш А.Б.**, доцент
E-mail: Klish_Andriy@ukr.net

УМАНСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)
керівник **Кривошея І.І.**, кандидат історичних наук, доцент
E-mail: kii1969@mail.ru

ХАРКІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»)
керівник **Владленова І.В.**, кандидат філософських наук, доцент
E-mail: vladlenova@email.ua

ЧЕРКАСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Черкаський державний бізнес-коледж)
керівник **Васильчук Є.О.**, кандидат політичних наук
+3 8 067 735 51 17; +3 8 093 065 79 58
E-mail: vasilchuk84@bk.ru

ЧЕРНІГІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
(Чернігівський педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка)
керівник **Горобець С.М.**, викладач
E-mail: olen-g@yandex.ru

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 002(477). «165/177»(073)

Нікольченко Ю.М.

Битва під Берестечком у контексті розвитку документної традиції українського козацтва

Здійснено документознавчий аналіз джерел з історії битви під Берестечком.

Ключові слова: українське козацтво, Національно-визвольна війна 1648–1658 років, битва під Берестечком, українське документознавство, документ, класифікація.

Традиції українського діловодства і документування сягають своїми коріннями у героїчну історію Запорозької Січі і Гетьманщини, які знаходились біля витоків національної державності.

У зв'язку з цим важливим є вивчення історії діловодства українського козацтва другої пол. XVI–останньої чверті XVIII століть як сфери його практичної діяльності в процесі національного державотворення. У цьому контексті актуальною є думка вітчизняних документознавців (Н.М.Кушнарєнко, С.Г.Кулєшов, М.С.Слободяник, Г.М.Шведцова–Водка, Ю.І.Палєха, Н.О.Леміш та ін.) щодо необхідності дослідження історії створення документів в Україні як складової української документної традиції.

З урахуванням історичного досвіду знання про технологію роботи з документами, масштабність діловодних процесів у Запорозькій Січі та Гетьманщині дає змогу аналізувати ефективність діяльності сучасних органів управління в Україні.

Оцінюючи ступінь вивчення історії діловодства українського козацтва, слід зазначити, що переважна більшість наукових пошуків документознавців спрямована на дослідженні безпосередньої діяльності канцелярій як адміністративних структур, що за обов'язками продукували документи, а також на визначенні класів документації і способів роботи з нею.

Проблема козацького документування вже багато років не залишається поза увагою українських істориків. Вона знайшла достойне місце у працях Д.І.Яворницького, М.С.Грушевського, М.П.Крип'якевича, В.А.Голобуцького, Ю.А.Мицика, В.А.Смоля, В.С.Степанкова, Т.В.Чухліба, О.І.Гуржія, В.Й.Горобця, І.Л.Синяка та ін.

Питання козацького діловодства та документування розглядаються на сторінках колективної двотомної праці «Історія українського козацтва», яка побачила світ у 2006–2007 роках [4] та у навчальному посібнику «Історія діловодства (документознавчий аспект)» Ю.І.Палєхи і Н.О.Леміш, виданого 2011 року [11].

Зважаючи на важливість документної традиції козацтва як початкової складової майбутнього українського діловодства кафедра культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (завідувач доцент Батичко Г.І.) започаткувала викладання студентам 4-го курсу спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» спекурсу «Документна традиція українського козацтва», розробленого автором у 2011 році.

Необхідно зауважити, що процес становлення і розвитку козацького діловодства і документування завжди був поступальним й ефективним. Він охоплював увесь період існування Запорозької Січі від другої пол. XVI до останньої чверті XVIII століть коли «...формується суто українська система адміністративного апарату, що має власні

Запрошуємо Вас відвідати наш сайт: www.gileya.org.ua

Див. також: Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського:

www.nbuv.gov.ua/portal Розділ: *Наукова періодика України: журнали та збірники наукових праць*

діловодні традиції. Держава, яка виникла в роки визвольної війни, була її суспільно-політичним дітищем. Вона мала територію, військо, свої органи влади, правові норми й власну діловодну систему» [11, с.134].

Серед героїчних сторінок національно-визвольної війни 1648–1658 років Берестецька битва 1651 року знайшла своє відображення у свідченнях сучасників, вітчизняній та зарубіжній історіографії, художній і мемуарній літературі, унікальних пам'яток матеріальної культури, здобутих під час дослідження її території археологічними методами [8;13]. Проте найважливішими свідками подій, що розгорнулися 360 років тому між містом Берестечком (сучасна Волинська область) та селами Пляшева й Острів сучасного Радивилівського району Рівненської області, є історичні і документальні джерела.

Дослідження документного аспекту битви під Берестечком зі стабільною періодичністю з'являються на сторінках українських часописів. Переважно вони концентруються у наукових виданнях історичного та археографічного спрямування, особливо після 1991 року, коли громадськість України широко відзначала її 340-річчя.

Особлива роль у цій важливій справі належить Національному історико-меморіальному заповіднику «Поле Берестецької битви», який є авторитетним всеукраїнським науково-просвітницьким центром дослідження і вшанування вікомних подій червня–липня 1651 року. З 1990 року заповідник проводить науково-практичні конференції. Різні за проблематикою, вони об'єднані загальною темою: «Берестецька битва в історії України».

Вперше класифікацію документальних джерел Берестецької битви здійснив її дослідник, видатний український археолог й історик, доктор історичних наук І.К.Свешніков [13]. У 2005 році побачила світ хрестоматія завідувача кафедри культурології Рівненського державного гуманітарного університету, професора В.Г.Виткалова і завідувачки відділу історії Рівненського краєзнавчого музею, доцента вказаної кафедри Т.О.Пономарьової «Берестецька битва мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І.К.Свешнікова» [1]. Документальні джерела Берестецької битви аналізуються О.Златогорським і В.Баюком у спеціальній статті, що була видрукувана у Луцьку в 2009 році [3]. Це питання також розглядалося на науково-практичній конференції «Берестецька битва в історії України» (Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви», червень 2011 р.) у процесі обговорення спільної доповіді Ю.М.Нікольченка і С.Ю.Дежкіної за тематикою дослідження[9].

В основу класифікації документів Берестецької битви, яка була здійснена І.К.Свешніковим, В.Г.Виткаловим і Т.О.Пономарьовою покладена традиційна теза джерелознавства, що будь-яке джерело, у т.ч. матеріально-інформаційне, виступає конкретним свідком подій і є історичним документом. Відповідно до цього, документальні свідчення Берестецької битви і були обгрунтовано поділені на групи: офіційні документи, листування урядових та приватних осіб, діаріуси (шоденники), хроніки, літописи та інше.

Разом з тим, документознавством визначено, що не кожне джерело інформації може бути документом, а документ – це вже джерело інформації.

На думку професора Н.М.Кушнарєнко «документ – це документована на матеріальному носії інформація у вигляді тексту, звукозапису або зображенні з реквізитами, що дозволяють її ідентифікувати. Вона призначена для передачі інформації у часі та просторі з метою зберігання і використання, у тому числі як доказ. Таким чином, документ є складним об'єктом, що виступає єдністю інформації і матеріального речовинного носія» [6, с.30].

Виходячи з вищезазначеного, метою нашої статті є класифікація документів Берестецької битви за методикою, прийнятою в українському документознавстві, як один із варіантів їх ґрунтового дослідження. Об'єктом дослідження виступають документальні джерела битви під Берестечком 1651 року; предметом – їх аналіз та класифікація.

Для здійснення поставленої мети необхідно було поділити відомі документальні джерела Берестецької битви на дві основні групи: офіційну документацію і документацію інформаційного характеру.

Офіційні документи, а саме – «урядові документи, матеріали письмових підтверджень фактів та подій, які повинні бути виготовлені так, щоб протягом всього

терміну зберігання забезпечувалась їхня юридична сила та інформаційна функція, а також можливість виготовлення їхніх копій» [5] представлені актами, наказами та універсалами козацького та іншого походження.

Документи інформаційного характеру – це реляції, донесення, конфесати, листування урядових і приватних осіб щодо подій Берестецької битви. На думку професора Г.М.Швецової–Водки, кожен лист за класифікаційною ознакою є інформаційним свідченням про певну діяльність людини «як матеріальний об'єкт, що був спеціально призначений для передачі зафіксованої на ньому інформації» [15, с.21].

Розглянемо вказані групи за інформаційною складовою документів, їхньою видовою ознакою, фізичною (матеріальною) складовою, умовами використання документів як системних об'єктів у зовнішньому середовищі.

Групу офіційної документації становлять документи, що виходили у вигляді універсалів і наказів – розпорядчих актів адміністративно-політичного характеру польських королів та українських гетьманів (іноді представників генеральної старшини у XVII–XVIII ст.) [2; 14].

Проведена класифікація інформаційної складової офіційної документації Берестецької битви дала наступні результати:

- за характером знакових засобів універсали та накази були текстовими документами;
- за характером запису інформації вони є двомірними: інформація фіксувалася буквами та мала свій формат і об'єм. Українські, польські і московські документи були писані напівуставом;
- за призначенням для сприйняття офіційна документація є такою, що призначена для оперативного інформування певних категорій населення (Речі Посполитої; України): зміст універсалів і наказів доводився до населення королівськими або гетьманськими вістовими;
- за каналом сприйняття ці документи можна віднести до візуальних, коли людина особисто їх читала, та аудіальних, коли інформація передавалася посередником;
- за ступенем розповсюдження універсали і накази на час їх прийняття не мали традиції бути опублікованими і тиражованими;
- за способом документування – рукописні;
- за класифікацією фізичної (матеріальної) складової документа універсали та накази були паперовими, а за матеріальною конструкцією – аркушевіми.

Якщо розглядати універсал або наказ за обставинами його існування, то за регулярністю виходу він явно був неперіодичним, приймався лише у зв'язку з певними подіями.

За умовами використання і появою у часі офіційні документи, як системні об'єкти у зовнішньому середовищі, були оригінальними, а за місцем походження – загальнодержавними.

Наступна класифікація є результатом практичного поділу документів битви під Берестечком на класи (види, роди, типи, жанри) відповідно до їх основних ознак за фасетно-блочною системою [15, с.142].

Види документа, що виокремлюються за певною ознакою, становлять окремі фасети класифікації. Таких фасетів може бути багато, залежно від того, скільки ознак має документ. Фасети, в яких використовуються ознаки спорідненості за походженням, можна об'єднати у блок, тобто у сукупність фасетів. Розглянемо докладніше знакову систему запису інформації офіційної документації битви під Берестечком.

Перший блок – це види документів за особливостями знакових засобів фіксації та передачі інформації:

- за способом запису інформації (способом створення документа) – універсали та накази – рукотворні (рукописні);
- за характером знакових засобів передачі інформації – символічні;
- за належністю знаків запису до певних знакових систем – текстові (писемні, літературні);
- за характером мовної знакової системи, в якій втілено інформацію – документи офіційної групи вербальні;
- за формою запису інформації офіційна документація – двовимірна (при написанні документів застосовувались надрядкові знаки);

- за призначенням до сприйняття інформації – для поінформованої людини;
- за каналом сприйняття інформації людиною – візуальні та аудіальні;
- Другий блок – це види документів за особливостями носія інформації:
  - за матеріалом носія інформації – паперові;
  - за формою (матеріальною конструкцією) носія інформації – аркушеві;
  - за зовнішньою структурою документа – односторонні;
  - за внутрішньою структурою документа – монодокументи, а в деяких випадках – полідокументи;

Третій блок – це види документів за його інформаційною складовою:

- за сферою виникнення інформації та об'єктом відображення універсали мали політичний характер, решта організаційно–розпорядчих документів мала управлінський характер;

– за рівнем узагальнення інформації – першоджерельні.

Четвертий блок – це види документів за обставинами їхнього побутування у зовнішньому середовищі:

- за характером аудиторії, на яку розрахований документ – неопубліковані;
- за часом появи у зовнішньому середовищі та правовим характером – оригінали та копії;

– за ступенем достовірності та юридичною силою – автентичні.

Наведена схема класифікації офіційних документів Берестецької битви враховує переважно ознаки, що характеризують способи запису інформації і матеріальну форму документа, тобто особливості носія інформації. Ця класифікація є засобом пізнання документа як явища.

Групу документів інформаційного характеру становлять джерела, що несуть безпосередню інформацію про підготовку, початок, розвиток, завершення та наслідки Берестецької битви: реляції, донесення, конфесати (протоколи допиту полонених), вестові листи (дипломатичне листування).

У них присутній текст на речовому носії та необхідні реквізити: кому, від кого, дата, місце і час події. Прикладом можуть слугувати реляції про битву невідомого польського шляхтича 12–13 липня 1651 року та вишгородського стольника Млоцького [1, с.35–39].

Зразком оперативного дипломатичного листування є «вестовое письмо» і «статейный список» разом з «распросом» піддячого Розрядного приказу Московського царства Г.Богданова, який прибув до гетьмана Б.Хмельницького у Корсунь вже після Берестецької битви – 13 липня 1651 року [1, с.45–48].

Також необхідно звернути увагу на листи–донесення, що виконували роль офіційної інформації. Прикладом можуть бути 23 листи галицького стольника, ротмістра Анджея М'ясківського, який під час битви був секретарем короля Яна–Казимира II [7].

За класифікацією документи інформаційного характеру мали усі ознаки текстових: – за вимірністю запису інформації вони є двовірними, адже інформація, як і у разі з універсалами, записувалась буквами та мала свій формат і об'єм;

– за належністю для сприйняття – вони були призначені для прочитання;

– за каналом сприйняття – ці документи віднесені до візуальних;

– за ступенем свого розповсюдження вони були неопублікованими;

– за способом документування – мали рукописний вигляд;

– за класифікацією фізичної (матеріальної) складової – були паперовими, а за матеріальною конструкцією – аркушевіми.

Якщо розглядати їх за обставинами свого існування у зовнішньому середовищі, то за регулярністю виходу вони є неперіодичними.

За умовами використання і часом появи на світ ці документи, як системні об'єкти у зовнішньому середовищі, були оригіналами, а за місцем походження вони є регіональними або місцевими.

Серед інших інформаційних свідчень щодо подій Берестецької битви її широким достовірним джерелом, представленим великою кількістю різноманітних свідочств, є автентичне листування урядових та приватних осіб [13, с.15–20]. Розподілити їх можна за національною приналежністю авторів, їхнього особистого відношення до подій, що були описані, та за місцем зберігання. На нашу думку, автентичні листи відповідають вимогам класифікації документів. У тих листах, що безпосередньо пов'язані з подіями битви, наявні основні ознаки документа: смисловий зміст і можливість ідентифікувати

інформацію, закладену у ньому конкретними суб'єктами. При належному зберіганні є стабільна речовинна форма, яка присутня навіть через 360 років, тобто інформація переміщується у просторі і часі, оскільки вона зафіксована на матеріальному носії, що реально існує і в наш час. Зміст листів призначений для використання у соціальній комунікації. За характером знакових засобів їх можна віднести до текстових документів, а згідно з вимірністю запису інформації – до двовірних.

Щодо фізичної складової листів, то вони писалися на паперовому носії та мали аркушеву конструкцію. Стосовно класифікації їх за обставинами у зовнішньому середовищі, листи можна віднести до неперіодичних, оригінальних та місцевих документів.

Серед писемних джерел, що розкривають події Берестецької битви, необхідно виокремити суперечливу групу, яку складають так звані «летючі листки» – німецькомовні інформаційні листівки на кшталт газет невеликого формату, що видавалися у Західній Європі в XVI–XVIII століттях. У нашому випадку вони були оперативним друкованим носієм інформації для широкого кола споживачів безпосередньо у місцях подій.

Професор Ю.А.Мицик у співавторстві з Н.М.Підгорною (Дніпропетровськ) і Б.Пройслером (ФРН), в статті «Німецький «летючий листок» про Берестецьку битву» охарактеризували «летючий листок», оригінал якого зберігається у Воєводському державному архіві міста Гданська (Польща). У цьому джерелі надруковано донесення невідомого німецького офіцера на польській службі, у якому він стисло описав початковий період битви й вказав на певні і досить важливі її деталі [12].

Виникає питання – чи можна віднести ці джерела до статусу документів? З одного боку, як донесення чи лист приватної особи «летючі листки» представляють собою певний вид документів, що відповідають усім документним вимогам. З іншого – це вже не донесення, а газетний матеріал. Проте він являє собою матеріал для прочитання та візуальний примірник документа. Далі можна констатувати, що за ступенем розповсюдження «летючі листки» вже публікувались, а за способом інформативності вони представляли собою рукописні первинні документи, які пізніше публікувались у друкованому або мальованому вигляді.

Щодо фізичної складової «листків», то вони писалися на паперовому носії та мали аркушеву конструкцію. Стосовно класифікації за обставинами у зовнішньому середовищі, їх можна віднести до періодичних, оригінальних та місцевих документів.

Отже, ми маємо у «летючих листках» всі головні ознаки документа. За призначенням серед них були оригінали і копії – дублікати, що повністю відтворювали інформацію оригінального документа.

Бельгійський письменник, бібліограф, документаліст, засновник наукового документознавства Поль Отле (1868–1944) надавав газетам статус документа. Пояснюючи поняття «книга» та «документ», він підкреслював, що книга – це термін, який застосовується умовно для позначення усього масиву документів. Він поєднує у собі не лише книгу у власному значенні слова, рукописну або друковану, але й журнали, газети, рукописи [10].

Практичне значення результатів документознавчого аналізу першоджерел про Берестецьку битву полягає у можливості використання його методів та інструментів для наступних наукових пошуків за двома напрямками: з історії України та історії українського документознавства.

Разом з тим, асортимент документальних джерел битви репрезентував дослідникам комплекси документів, які продукували не тільки козацькі діловодні структури, а й канцелярські установи Речі Посполитої, Московського царства та інших країн, що у перспективі може скласти новий напрямок історичних документознавчих досліджень в Україні.

Список використаних джерел

1. Виткалов В. Г., Пономарьова Т.О. Берестецька битва 1651 року мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І.К. Свешнікова: хрестоматія / В.Г.Виткалов, Т.О.Пономарьова. – Рівне: РДГУ. 2005. – 403 с.
2. Воссоєдинение Украины с Россией. Документы и материалы. – В 3-х т. – Т. 3. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 612с.
3. Златогорський О., Баюк В. Берестецька битва в документальних джерелах / О.Златогорський, В.Баюк // Минуле і сучасне Волині і Полісся: рух опору тоталітарним і окупаційним режимам

на теренах Волинської області. / Горохівщина в історії України та Волині – Матеріали XXXI Всеукраїнської науково-практичної історико-красознавчої конференції. – Луцьк, 2009. – С.40–44.

4. Історія українського козацтва: Нариси у 2т. / Редкол.: В.А.Смолій та ін. / Історія українського козацтва. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». – Т.1. – 2006. – 800с.: іл. – Т.2. – 2007. – 724с.: іл.

5. Кулешов С. Г. Документознавство. Історія. Теоретичні основи / С.Г.Кулешов. – Киев: УДНДІАС; ДАКККіМ, 2000. – 161 с.

6. Кушнарченко Н. М. Документознавство: підручник / Н.М.Кушнарченко – 4-е вид., випр. – К.: Знання, 2003. – 459 с. – (Вища освіта XXI ст.).

7. Мицик Ю. А. З незаних донесень учасника Берестецької битви / Ю.А.Мицик // Берестецька битва в історії України: Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції 14–15 червня 1996 року у м. Рівному з нагоди 345-ої річниці Берестецької битви 1651 року. – Рівне, 1995. – С. 23–24.

8. Нікольченко Ю.М. Дослідження поля Берестецької битви археологічними методами / Ю.М.Нікольченко // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Харків: Майдан, 2010. – Вип.38. – С.188–192.

9. Нікольченко Ю.М. Класифікація документів битви під Берестечком: документознавчий аспект / Ю.М.Нікольченко, Є.Ю.Дежкіна // Матеріали науково-практичної конференції «Берестецька битва в історії України», присвяченої 360-й річниці битви (Рівне, 29–30 червня 2011р.). – Рівне, 2011. – С. 63–67

10. Отле Поль. Библиотека, библиография, документация / Поль Отле. – М.: Фаир-Пресс, Пашков дом, 2004. – 350 с.

11. Палеха Ю. Історія діловодства (документознавчий аспект): навч. посібник / Ю.Палеха, Н.Леміш. – К.: Видавництво Ліра, 2011. – 328с.

12. Підгорна Н.М., Мицик Ю.А., Проїслер Б. Німецький «летючий листок» про Берестецьку битву / Н.М.Підгорна, Ю.А.Мицик, Б.Проїслер // Берестецька битва в історії України: Тези III республіканської науково-практичної конференції 26 червня 1992 року у м. Рівному. – Рівне, 1992. – С. 63–66.

13. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. Видання доповнене / І.К.Свешніков. – Рівне, 2008. – 304 с.

14. Універсали Б.Хмельницького 1648–1657 років / Упоряд. І.Крип'якевич, І.Бутич; Редкол.: В.Смолій (голова), та інш. – К.: Альтернативи, 1998. – 382 с.; іл. – (Матеріали українського дипломатарію. Сер.І. Універсали українських гетьманів).

15. Швецова-Водка Г. М. Документознавство: Навч. посіб. / Г.М.Швецова-Водка. – К.: Знання, 2007. – 398 с. – (Вища освіта XXI ст.).

Нікольченко Ю.М. Битва под Берестечком в контексте развития документной традиции украинского казачества

Осуществлен документоведческий анализ источников по истории битвы под Берестечком.

Ключевые слова: украинское казачество, Национально-освободительная война 1648–1658 годов, битва под Берестечком, украинское документоведение, документ, классификация.

Nicolchenko, Y.M. Battle of Berestechko in the context of the document traditions of the Ukrainian Cossacks

A documentation analysis of the sources on the history of the battle under the Berestechko.

Key words: Ukrainian Cossacks, National liberation war of 1648–1658, battle under Berestechko, Ukrainian documentation, document classification.

УДК 378.1.014.5(477) «1860/1917»(045)

Левицька Н.М.

Законодавча політика царизму в галузі вищої гуманітарної освіти України (друга половина XIX – початок XX ст.)

Розглядаються питання політики царизму в галузі вищої гуманітарної освіти Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. Характеризуються законодавчі акти та відомчі нормативні документи, які регулювали діяльність університетів та інших гуманітарних ВНЗ.

Ключові слова: вища гуманітарна освіта, деканат, законодавча політика, ідеологія, ординарний та екстраординарний професор, попечитель учбового округу, приват-доцент, університет, університетська автономія, університетська реформа, університетський статут.

Початок 80-х рр. XIX ст. для вищої освіти Російської імперії, в складі якої знаходилась Україна, є періодом реформ. Запроваджені в результаті перетворень порядки за якими університети повністю втрачали автономію. Вищі жіночі курси закривалися, історично не виправдали себе. І вже наприкінці 1890-х рр. – на початку 1900-х рр. вживаються заходи для проведення нової реформи освіти в бік більшої демократизації.

В Україні цей період характеризується, з одного боку, загостренням соціально-політичної боротьби, розвитком українофільства, з іншого – боротьбою з студентським рухом, наступом на легітимність існування українства з боку царизму.

Не останню роль в законодавчій політиці ММП відіграла особа міністра. Граф Д. Толстой, який очолював міністерство до 1881 р. – головний ініціатор нового статуту – так і не зміг домогтися прийняття його. Новий міністр народної освіти барон М.Н. Ніколаї більше прислухався до вимог університетів. Останні зайняли різко негативну позицію щодо введення нового статуту, доводили недоцільність впровадження в життя прийнятих у 1878 р. нових Правил, університетської інспекції. З приходом М.П. Ніколаї до управління Статут 1863 р. був повністю відновлений.

Новий міністр вважав, що студентські хвилювання можна усунути не репресивними з боку уряду діями, а за допомогою університетської корпорації, дії Статуту 1863 р. Але ця спроба не мала успіху. М.П. Ніколаї пішов у відставку.

Реформа університетської освіти вступила в нову стадію з призначенням на посаду міністра статс-секретаря І.Д. Делянова. Він був товаришем міністра Д. Толстого. Потім працював у IV відділенні канцелярії, був головою комісії по розробці Нового статуту в 1876–78 рр. Закономірним продовженням його діяльності стало прийняття нового статуту університетів у 1884 р. На думку міністра, університетське самоврядування стало причиною розвитку інтриг і чвар у Радах університетів. Але головне – відчуження університетів від уряду і учбової влади. У розвитку студентського руху звинувачували широку університетську автономію. Проект Статуту було затверджено, не зважаючи на критику в об'єднаних департаментах економіки і закону, на загальних зборах Державної ради, де значна більшість наполягала на збереженні університетського самоуправління.

Головне в університетській реформі 80-х рр. – ліквідація університетської автономності, колегіальності, корпоративності, повне підпорядкування університетів сильній урядовій владі. Свої особливі статuti зберігали тільки Дерптський та Варшавський університети. У трьох університетах України діяв загальноросійський статут, який з деякими змінами визначав положення світської освіти в цілому.

Для порівняльного аналізу Статутів важливим джерелом є опублікована ММП «Сравнительная таблица Уставов университетов 1884, 1863, 1835 и 1804 гг.».

Статут 1884 р. кардинально змінював соціально-правовий статус університетів. За статуту 1804 р. університети були центрами просвіти, водночас виконували функції